

Posudek habilitační práce

Předložená habilitační práce Jaroslava Otčenáška *Slovník termínů slovesného folkloru (Česko)* představuje typ práce, který v současných systémech hodnocení vědy stojí spíše na okraji, ale pro fungování jednotlivých oborů je nepostradatelnou pomůckou. Lexikografie přitom není odvětvím, kde by odborné výsledky vznikaly snadno – vyžadují erudici, široký odborný rozhled, a v neposlední řadě schopnost koncepčního uvažování, což je v případě tvorby specializovaného slovníku zcela zásadní vklad.

Jaroslav Otčenášek se pustil do nelehké práce, což bylo předznamenáno již tím, že v případě předkládaného slovníku je autorem jediným (velmi často se na lexikografických dílech podílí více autorů či širší kolektiv). Zároveň si ale dobře vytyčil rozsah svého úkolu, který udržel v mezích možností zpracování, a samozřejmě odborné pole, na kterém se již léta pohybuje a které dobře zná.

Důvody, jež ho vedly k jeho úsilí, nastínil v předmluvě slovníku, již připraveného k publikaci. Lze zcela souhlasit s tím, že folkloru (v tomto případě slovesnému), není v současné badatelské praxi věnována taková pozornost, jakou by si tato část tradiční lidové kultury zaslouhovala. S tím pak zcela logicky souvisí i menší znalosti této problematiky u širší veřejnosti, která pak často hodnotí folklorní projevy bez poznání jejich podstaty. Přitom zabýváme-li se různými otázkami společnosti a kultury, ať již jsou to dějiny, jazykové procesy, kulturní dědictví nebo profesionální umělecká sféra, v řadě případů narážíme právě na folklor. A nelze než souhlasit také s tím, že starší díla encyklopedického charakteru věnovaná lidové kultuře je v mnohém potřeba aktualizovat a rozpracovat otázky zaměřené na folklor.

Svá východiska autor tedy nastínil jasně a na jejich základě zformoval obsah práce. Rozdělil ji do dvou částí – první zahrnuje termíny českého slovesného folkloru (především jsou to jeho jednotlivé druhy a žánry), druhá se věnuje konkrétním postavám, jež se v české lidové slovesnosti objevují (pro doplnění je potřeba dodat, že autor ve své předmluvě avizuje neopomíjení lidové slovesnosti německého etnika, jež tvořilo do druhé poloviny 20. století historickou součást osídlení dnešního českého území). Jednotlivá hesla jsou shodně strukturována, doplněna na závěr vždy o současný pohled na historicky podanou reflexi a také o seznam literatury, jehož díla se tematice hesla věnují a z nichž autor vychází.

Potud by bylo vše v pořádku, ovšem kritické čtení textu nabízí více problémů, než je na první pohled patrné. Ačkoli autor apeluje v předmluvě především na to, že slovník má přinášet aktuální odborný pohled na problematiku lidové slovesnosti, jeví se tento záměr největší slabinou. Projevuje se to jak v souhrnu literatury za jednotlivými hesly, tak v samotném pojetí „aktualizace“, jak ji autor prezentuje. Zastavíme-li se nejprve u zmíněných bibliografických soupisů, je s podivem, že vlastně všechna hesla odkazují mj. na dílo *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007), ke kterému se autor v předmluvě staví spíše kriticky (ve smyslu, že encyklopedie „nepokryla zdaleka celé spektrum zájmu soudobé folkloristiky“, s. 11). Námitka je celkem logická, protože encyklopedie zobrazuje celou oblast tradiční lidové kultury a folkloru (resp. slovesný folklor) je jenom výsečí této oblasti. Zároveň se však na této práci, která vznikala od 90. let 20. století, podíleli etnologové napříč českým prostorem i generacemi a nejenom konečná náplň, ale celá příprava tohoto velkého díla byla velmi pečlivá a nese pečeť nesmírné erudice svých tvůrců. Jestliže heslář předložené habilitační práce kopíruje v podstatě hesla z oblasti slovesné folkloristiky v uvedené encyklopedii, pak je otázkou, jak autor zaplňuje „výraznou mezeru v této oblasti poznání“, což uvádí ve svém textu na s. 11. Hesel, jež slovník zařazuje „nově“, je pouze několik (např. *přirovnání* nebo *chudás* a také *radý do života*, což za termín slovesného folkloru v podstatě považovat nelze).

Pokud autor chtěl přinést nový pohled na obsah tradičního slovesného folkloru, resp. zohlednit nová bádání, tak to není patrné ani ze shrnující literatury za jednotlivými hesly. Objevují se zde sice novější práce, i když spíše sporadicky, především však mnohé stěžejní tituly chybí, což je překvapující, protože badatelská sféra slovesné folkloristiky není u nás příliš rozsáhlá a dá se vcelku dobře zmapovat. Dovolují si upozornit např. na přehledovou práci Marty Šrámkové o prozaické folkloristice (2008), ale i starší čítanky lidové slovesnosti od Bohuslava Beneše (1990) a Oldřicha Sirovátky (1992), stejně jako na mnohé studie těchto a dalších autorů, které by čtenáře slovníku zorientovaly v jejich hlubším či specializovaném zájmu. U některých hesel zcela absentuje základní produkce k tématu – např. u hesla *dětský folklor* nejsou uvedeny základní práce Olgy Hrabalové, Zdenky Jelínkové či nověji Jany Pospíšilové, jež se problematice dětského folkloru věnují, a je-li zde naopak uvedena práce Josefa Lady *Velká kniha českých říkadel*, tak pak nelogicky chybí např. *Český rok* od Karla Plicky a Františka Volfa. Zrovna problematika dětského folkloru není u nás příliš studována, proto není moc pochopitelné, když se na dostupné práce neodkazuje.

Pokud chtěl autor skutečně reflektovat posun v bádání v oblasti slovesné folkloristiky, bylo by užitečné i v jiných heslech zařadit českou folkloristickou produkci časopiseckou, popř. i vybrané disertační práce s touto specializací – konkrétně mám na mysli práci Anny Veliké o hrdinovi evropské lidové pohádky Jan/Honza/Hans, která byla obhájena na FF MU v roce 2012, včetně obsáhlého katalogu; práce je elektronicky plně dostupná v archivu univerzity a zcela jistě by obohatila heslo *Hloupý Honza*. Nezminěna z nové produkce zůstala např. také publikace o lidové magii na moravských Kopanicích autorky Dagmar Dobšovičové, která pojednává o žitkovských bohyních; přitom bohyně z Kopanic jsou přímo zmiňovány v hesle *čarodějnice*, ale uvedená a zcela ojedinelá práce o tomto archaickém fenoménu lidové kultury v přehledu literatury opět chybí. Lze samozřejmě polemizovat o vybrané literatuře na konci každého hesla, je to na uvážení autora, jaké tituly k rozšířenému studiu doporučí, nicméně ani závěrečný bibliografický soupis opravdu nepodává obraz vytěženého badatelského odkazu slovesné folkloristiky směřujícího až do dnešních dnů. Jistý nesoulad spatřuji také v tom, že se nahodile zmiňují i práce zahraniční, ovšem není jasné, podle jakého klíče. A o chybách věcných – např. chybně uváděné jméno etnomuzikoložky Věry Thořové, neuvedení Leoše Janáčka jako spoluautora Bartošovy sbírky *Národní písně moravské v nově nasbírané* (1899–1901), nepřesný název monografie Antonína Václavíka ad. – bychom snad ani diskutovat neměli.

Aktualizace, jak ji autor nastínil, však neměla spočívat jenom v dotažení novější produkce odborné literatury, ale především v tom, že se pokusil za výklad hesel v historickém, případně jazykovém kontextu (tak jak jsou uvedena ve starších pracích) dosadit text vypovídající o existenci slovesných žánrů či jejich postav v současnosti.

Ačkoli chápu tuto snahu a také inspiraci některými jinými díly současné folkloristiky, nebyla to z mého pohledu snaha šťastná. K výkladovým textům, které se lépe či hůře vypořádávají s konkrétním tématem hesla, jsou často velmi nesourodě přiřazovány informace ze současné kultury, které se navíc často dotýkají obsahu hesel velmi nepochopeně. Tradiční slovesné žánry nebo jejich postavy měly zcela jinou funkci ve zcela odlišném kontextu, než je tomu dnes – a tato odlišnost, stejně jako jiný způsob fungování, včetně vypravěčských příležitostí nebo recepce publikem, zde vůbec nejsou objasněny či nastíněny. Navíc se zde objevují chybné analogie – např. u hesla *humorka*, tradičního vyprávění s humorným obsahem, jež je v daném hesle vyloženo v historickém kontextu jeho vývoje od dob středověku, se píše, že „na literárně upravených humorkách byl např. založen seriál ČST *Slovácko sa nesúdí*“. Takto však uvažovat nelze – v daném případě se jednalo o svébytnou autorskou tvorbu, která sice vycházela ve svých humorných motivech ze života moravského venkova, je to však práce spisovatele Zdeňka Galušky (1913–1999), řazená do oblasti tzv. regionální literatury. Právě tyto

a podobné spojitosti tradičních žánrů se současnými kulturními projevy, resp. hledání jejich kontinuity, považuji za dost nešťastné – viz např. heslo *kouzelná pohádka*. Samotná kouzelná pohádka byla zachycována sběrateli velmi intenzivně od 19. století, zároveň se z tradičního vypravěčského repertoáru vytrácela jako jedna z prvních (sám autor uvádí, že poslední zápisy kouzelné pohádky pocházejí ze Slezska z poloviny 20. století; s. 35). Nelze pak srovnávat tradiční kouzelnou pohádku s filmovou produkcí současnosti a tvrdit, že patří „i dnes mezi velmi populární součást obecné narativity“ (s. 35). Nikoli – tato produkce se sice může inspirovat motivy, v naprosté většině jde však o volnou autorskou tvorbu, která funguje ve zcela jiných sociálních kontextech, s jinými funkcemi, s jiným mechanismem transmise apod. Autora jeho snaha najít jakoukoli spojnici s tradičními projevy a současností vede často k nelogickým propojením – např. u hesla *lidové vyprávění* (používání adjektiva „lidový“ je v názvech hesel rovněž nedůsledné – a nabízí se otázka, zda je vůbec nutné) hledá souvislost s tzv. stand up výstupy (s. 47), u hesla *lidová balada* hledá v současné kultuře např. spojitost s filmy *Balada pro banditu* nebo *Balada o pilotovi* (s. 42). A podobně lze pokračovat i u hesel, které se dotýkají postav slovesného folkloru – v hesle, které zpracovává postavu *hejkala* v démonologických pověstech, je např. „aktuální“ dovětek, že vliv na současnou představu, jak vypadá hejkal, měla píseň *Jožin z bažin* (a posléze klip) od Ivana Mládka (s. 93), u hesla *had* autor konstatuje, že „výrazný vliv na formování názoru na hada mají i zahraniční filmové thrillery – např. *Anakonda ...* či *Hadi v letadle...*“ (s. 92), heslo *světýlka* (bludičky), které je vyloženo skrze obsah tradičních démonologických pověstí, je zase zakončeno sdělením, že v současné mediální kultuře je tomuto projevu věnována malá pozornost a „v přeneseném slova smyslu se jako bludičky označují prostitutky ‘pracující v noci v městských ulicích’“ (s. 118). Autor se zcela zbytečně nechává, ve snaze najít zdánlivou souvislost s tradičním námětem, unášet ke konstrukcím, které jsou hypotetické, nesrovnatelné, zkratkovité a netýkají se slovesného folkloru. Inspirace folklorem v autorské tvorbě, ale také třeba jen použití konkrétního termínu, není většinou v přímé návaznosti na obsah tradičních slovesných žánrů a dle mého názoru do výkladového slovníku termínů slovesného folkloru, tak jak je autorem koncipován, v tomto triviálním uchopení nepatří. Rozumím autorově snaze přivést dnešního čtenáře, který může znát řadu pojmů pouze ze současné populární kultury, k poznání jejich starších podob či historického kontextu, ale musel by to udělat z jiného úhlu pohledu, nikoli zavádějícím chronologickým vývojem.

Z hesláře termínů českého slovesného folkloru vybočuje heslo *folkloristika* – koncepčně mělo být předsunuto nebo spíše zařazeno do předmluvy, ovšem větší výhradu mám k jeho zpracování. Počátky české folkloristiky opravdu nenacházíme v raném novověku (s. 24), v odborném textu nemůžeme konstatovat, že v 60. letech 19. století mytologická škola „vycházela z módy“ (s. 25), že se ke slovu dostali i čeští lingvisté-národopisci ... a také ženy-národopisné pracovnice (s. 25) atd. Stylistické neobratnosti se dají napravit snáze než obsahové nepřesnosti, které, bohužel, toto konkrétní heslo až deformují. Je to zejména část o vývoji folkloristiky v druhé polovině 20. století po současnost (s. 27–28), která je nedostatečná a zkreslená – opomenutí osobností, institucionálního zázemí a také marginalizace brněnského pracoviště AV ČR, kde se folkloristika v druhé polovině 20. století rozvíjela na poli slovesném, hudebním i tanečním. Možná i proto je nedostatečné také další heslo – *lidová píseň* – které téměř nereflktuje bádání o lidové písni na Moravě a tedy i odbornou literaturu, jejíž uvedení v soupisu pod heslem mohlo alespoň vyvážit absenci faktů v něm.

Posuzovaný text je předložen nikoli jako rukopisný habilitační spis, ale jako text již připravený k publikování. Mám za to, že případné recenzní řízení může pomoci zkvalitnit konečnou podobu knihy, která svým záměrem zcela určitě patří do spektra literatury o lidové slovesnosti. V současném

stavu však **práce nespĺňuje požadavky standardně kladené na habilitační práci, proto nedoporučuji práci k dalšímu postupu v habilitačním řízení.**

prof. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

V Brně 15. 3. 2023